

УДК 368(477):[336+34]

О. Й. Жабинецькандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна
olza@ukr.net

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються фінансово-правові передумови та трансформаційні перетворення періоду демонополізації системи страхування в Україні, що заклали основи для формування національного страхового ринку.

Ключові слова: демонополізація, страхування, фінансово-правові передумови, трансформаційні перетворення, національний страховий ринок.

О. И. Жабинецкандидат экономических наук, доцент кафедры финансов,
Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье исследуются финансово-правовые предпосылки и трансформационные преобразования периода демонополизации системы страхования в Украине, которые заложили основы для формирования национального страхового рынка.

Ключевые слова: демонополизация, страхование, финансово-правовые предпосылки, трансформационные преобразования, национальный страховой рынок.

Olga ZhabynetsPhD in Economics, Associate Professor, Lviv State University Internal Affairs, Ukraine
26 Horodocka St., Lviv, 79007, Ukraine

FINANCIAL AND LEGAL PREREQUISITES OF INSURANCE MARKET FORMATION IN UKRAINE

Abstract. Today in Ukraine published many scientific articles and monographs related to insurance, its problems in different directions and its prospects of development. However, there are almost no researches related to the retrospective analysis of the formation conditions of the modern insurance market. In particular, the period of insurance in Ukraine during 1988-1991 (transitional period, or period of demonopolization of insurance system), which has laid the foundation for a formation of the national insurance market, is highlighted quite fragmentary and intermittently. The author considers that awareness (understanding and disclosure) of mechanism of the industry transformation during a state system changes is necessary to distance in time. From this view, the disclosure of the problem is carried in terms of the present and after more than 20 years of insurance functioning in independent Ukraine. In this article, the period of demonopolization of insurance in Ukraine in 1988-1991 is analyzed in detail, including key financial indicators of the insurance business development (insurance share in GDP, the level of payments, etc.), legal provision of insurance and a comparative analysis of insurance business in Ukraine and in the most developed countries of the world (Japan and the U.S.) in 1989 are made. Also, the author has conducted a thorough study of state insurance companies' transformations (Ukrderzhstrakh and Inderzhstrakh of the USSR) and the result of their transformations – appearance of the first commercial insurance companies in Ukraine. In the article the financial and legal prerequisites and transformational period conversion monopolization of insurance in Ukraine are investigated, which laid the foundations for the formation of the national insurance market.

Keywords: demonopolization; insurance; financial and legal prerequisites; transformational changes; national insurance market.

JEL Classification: G22, P34

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні публікуються багато наукових статей та монографій, де розглядаються проблеми страхової діяльності, різні напрями і перспективи її розвитку. Більшість досліджень є надзвичайно актуальною та ґрунтовною. Водночас, дотепер практично відсутні наукові дослідження, де б здійснювався ретроспективний аналіз передумов формування сучасного страхового ринку. Крім того, у більшості новітніх навчальних підручників і посібників зі страхування написано, що становлення національного страхового ринку починається від моменту здобуття Україною незалежності, а розвиток страхування в УРСР протягом 1988–1991 рр. (перехідний період, період демонополізації страхування) висвітлено досить фрагментарно та уривчасто. Складається враження, що страхування в нашій країні виникло практично з «чистого аркуша», а проблеми, з якими стикалася страхова галузь на початкових етапах формування страхового ринку незалежної України, з'явилися через відсутність у той час досвідчених спеціалістів зі страхування. На нашу думку, це не зовсім так, оскільки в тодішніх статистичних матеріалах знаходимо дані й про великі штати працівників Держстраху УРСР, котрі мали спеціальну освіту, й про високий рівень поширення страхування серед населення, що

давало можливість збирати значні страхові премії. Вважаємо, що для усвідомлення (розуміння і розкриття) механізму трансформації галузі під час зміни державності необхідно дистанціюватися у часі. Підтвердженням цього, зокрема, є поява деяких документів та фактів, які раніше (з тих чи інших причин) замовчувалися. Відтак спробуємо розглянути і підійти до розкриття цієї проблеми знову, з погляду сучасності та після більш ніж 20 років функціонування страхування в незалежній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історичних умов розвитку страхування в СРСР та на початковому етапі формування страхового ринку незалежної України в останні роки не приділялося належної уваги з боку вітчизняних науковців і практиків страхового бізнесу. Але слід зауважити, що свого часу цій проблемі було присвячено праці Базилевича В. Д., Внукової Н. М., Гаманкової О. О., Вовчак О. Д., Залетова О. М., Клапківа М. С., Осадця С. С., Шумелди Я. П., Фурмана В. М. та ін. Серед зарубіжних науковців передумови формування національних страхових ринків досліджували зокрема Бланд Д. (Bland D.), Зелізер В. (Zelizer V.), Рейнс Г. (Raynes H.), Мюррей Дж. (Murray J.), Пірсон Р. (Pearson R.), Козаревиц С. (Kozarevic S.), Ріган Л. (Regan L.), а також такі

російські вчені, як Гвозденко О. А., Єрмасов С. В., Єрмасова Н. Б., Шахов В. В. та ін. Важливий внесок у висвітлення процесів монополізації страхової діяльності й створення перших недержавних страхових компаній на території колишньої УРСР здійснено в монографії Клапківа М. С. та Клапківа Ю. М. «Витоки національного страхового ринку України» [1]. Фрагментарно цей період аналізується в монографії Гаманкової О. О. «Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика» [2]. Віддаючи належне науковим доробкам вищезазначених науковців, варто зазначити, що період розвитку страхування в УРСР протягом 1988–1991 рр., який дав поштовх формуванню національного страхового ринку після здобуття Україною незалежності, особливо його фінансово-правові аспекти та трансформаційні перетворення, висвітлено досить поверхово, що й визначило мету нашого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження фінансово-правових передумов і трансформаційних перетворень періоду монополізації страхування в УРСР, які стали підґрунтям механізму формування страхового ринку незалежної України.

Основні результати дослідження. Історично відомо, що страхова система Української РСР (УРСР) була складовою системи страхування СРСР і характеризувалася жорсткою централізацією. У СРСР діяло дві державні страхові компанії – Держстрах СРСР та Індержстрах СРСР. Держстрах СРСР страхував внутрішні ризики клієнтів – резидентів, а Індержстрах СРСР – ризики за межами СРСР.

Держстрах СРСР був представлений в Україні Держстрахом УРСР, що, своєю чергою, мав 26 управлінь в областях, більш як 800 інспекцій у районах та містах. Для порівняння: в СРСР загалом налічувалося близько 6 тис. страхових органів. У структурі Держстраху УРСР працювало 14 тис. спеціалістів і 29 тис. позаштатних страхових агентів. У 1991 році кількість страхувальників у системі Держстраху УРСР складала 17 млн. осіб, а обсяги зобов'язань – приблизно 7 млрд. крб.

Відповідно до «Положення про органи державного страхування в Українській РСР», затвердженого Постановою Ради Міністрів УРСР від 26.11.1958 № 1645, Головне управління державного страхування УРСР з усіма його органами на місцях було єдиною організацією Української РСР (Держстрах УРСР), знаходилося у віданні Міністерства фінансів УРСР і входило до складу союзно-республіканської системи органів державного страхування СРСР, тобто Держстраху СРСР.

Основна діяльність Індержстраху СРСР була спрямована на страхування експортно-імпорتنих, каботажних, транзитних вантажів, суден, фрахту та інших майнових інтересів, цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією автотранспорту, індивідуального або групового комбінованого страхування від нещасних випадків і медичних витрат при виїзді за кордон.

На відміну від Держстраху СРСР структура Індержстраху СРСР мала інший вигляд, ніж типова радянська державна організація. У 1972 р. компанія стає акціонерною, з розміром основного фонду в сумі 100 млн. крб. 100% акцій АК належало державі. Повна назва Індержстраху СРСР була такою: Страхове акціонерне товариство СРСР (Індержстрах). До складу акціонерів входили: Міністерство фінансів СРСР, Банк для зовнішньої торгівлі СРСР, Об'єднання Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, Інтурист, Тяжпромекспорт, Мінморфлот (Совфрахт), Центросоюз (Союзкоопзовнішторг) [3].

Така реорганізація була зумовлена вимогами міжнародного законодавства, які передбачали самостійність підрозділів Індержстраху СРСР за кордоном. Тому вже на початку 90-х років XX ст. регіональні представництва компанії в УРСР перетворилися на самостійні комерційні структури – страхові компанії, серед яких: «Галінстрах» (м. Львів), «Карпати» (м. Ужгород), «Остра» (м. Одеса), «Україна» (м. Київ).

Наприкінці 80-х років XX ст. компетенції Держстраху СРСР було обмежено. Його роль зводилася до координації систем державного страхування союзних республік. Контролюючі функції поклалися на Міністерство фінансів СРСР. Так само, як інші республіканські відділення, Держстрах УРСР починає працювати на принципах господарювання. Для ефективного виконання функцій у нових економічних умовах страхова система вимагала змін. Тому Держстрахом СРСР було розроблено проект Закону «Про страхування». Управління Держстраху УРСР отримало зазначений проект для ознайомлення та внесення пропозицій.

Після здобуття незалежності Укрдержстрах (правонаступник Держстраху УРСР із 1991 року) узяв цей проект за основу для розробки власного Закону «Про страхування». У результаті було підготовлено новий проект закону, який містив 61 статтю. Після погодження в Кабінеті Міністрів України документ надійшов у Верховну Раду України на голосування. Але його було повернуто до КМУ, який скоротив проект до 45 статей. Зрештою, 10 травня 1993 р. замість закону Кабінетом Міністрів України було прийнято Декрет КМУ «Про страхування».

Державна монополія на страхування закінчилася 26 травня 1988 року із прийняттям Закону СРСР «Про кооперацію». Відповідно до п. 3 ст. 22 цього закону було визначено, що кооператив з метою забезпечення стійкого фінансового стану й відшкодування збитку, що виникає в результаті стихійних лих та інших непередбачених обставин, незалежних від його діяльності, може страхувати своє майно і майнові інтереси в органах державного страхування. Страхування здійснюється добровільно за рішенням загальних зборів кооперативу. Кооперативи та їх спілки (об'єднання) мають право створювати кооперативні страхові установи, визначати умови, порядок і види страхування.

Оскільки сфера проведення страхових операцій була визначена неоднозначно, то ця законодавча норма надала можливість кооперативам займатися страхуванням не тільки в межах кооперативної системи – вони почали здійснювати добровільне майнове та особисте страхування. Як наслідок, на території СРСР, у тому числі колишньої УРСР, з'явилися перші недержавні страхові компанії.

Протягом короткого періоду, після восьми місяців від дати оприлюднення Закону СРСР «Про кооперацію», виникла потреба в координації страхових організацій та захисті їх інтересів. Тому в лютому 1989 р. було створено Асоціацію радянських страхових організацій (АСО), яка об'єднувала понад 100 страхових організацій шістьох республік колишнього СРСР – Української РСР, Російської РФСР, Молдавської РСР, Латвійської РСР, Литовської РСР, Естонської РСР.

Наступним кроком у створенні недержавних страхових організацій стало затвердження 19 червня 1990 року Радою Міністрів СРСР «Положення про акціонерні товариства з обмеженою відповідальністю» та Постанови Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо монополізації народного господарства», яка була прийнята 16 серпня 1990 року. Ці нормативні акти додатково дозволяли займатися страховою діяльністю акціонерним і взаємним товариствам. У результаті на кінець 1990 року в УРСР вже існувало сім страхових організацій, у 1991-му – 28. У наступні роки кількість страхових компаній зростала досить стрімко: 1992 рік – 171, 1993 рік – 455 [4, с. 131]. Створення вітчизняних страхових компаній на базі державних страхових організацій СРСР та УРСР демонструє рис. 1.

Дані про частку страхування у ВВП СРСР і УРСР у період монополізації страхового ринку представлено на рис. 2.

Як видно із рис. 2, протягом останніх років існування СРСР частка страхування в УРСР перевищувала загальносоюзне значення, однак простежувалася тенденція до його зменшення. На підтвердження того, що рівень розвитку страхової справи в УРСР був достатньо високим,

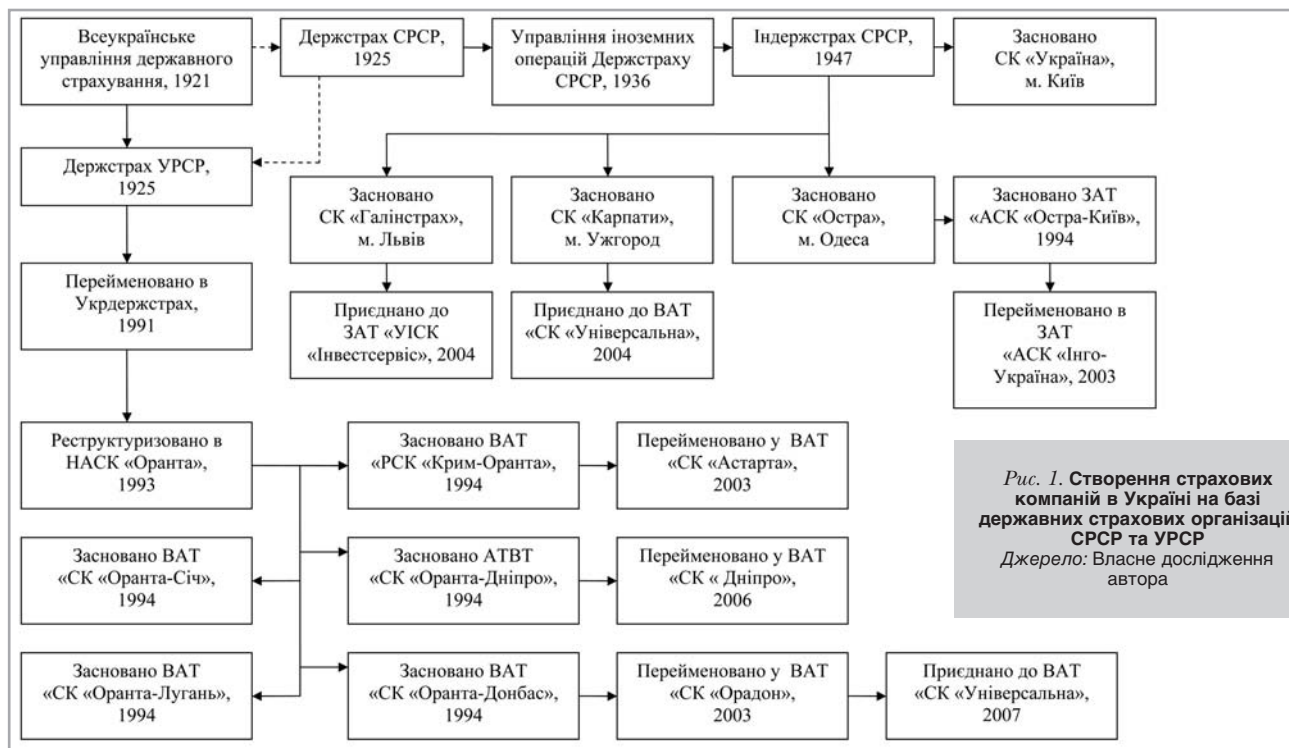

Рис. 1. Створення страхових компаній в Україні на базі державних страхових організацій СРСР та УРСР
Джерело: Власне дослідження автора

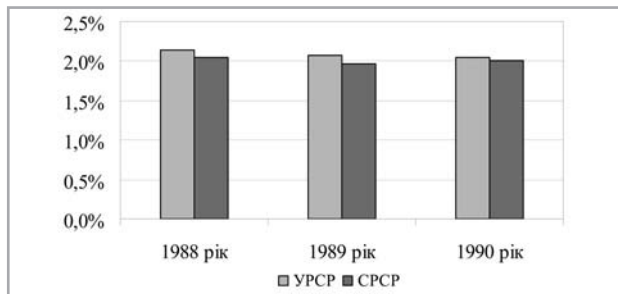

Рис. 2. Частка страхування у ВВП СРСР та УРСР у 1988-1990 рр., %
Джерело: Розраховано і побудовано автором за [5, с. 4, 8; 6, с. 5; 7, с. 12]

наводимо дані (табл. 1), які показують динаміку розвитку деяких видів страхування. Слід підкреслити, що йдеться лише про добровільні види страхування серед населення.

У 1988 році в автострахованні спостерігалася цікава тенденція: зростала збитковість страхування авто-каско. За підсумками року, в деяких областях УРСР вона перевищила 100%: Львівська – 122,7%, Закарпатська – 122,1%, м. Севастополь – 120,6% [8, с. 16].

Вид добровільного страхування	Рік		
	1988	1989	1990
Автострахування, % від кількості справних автомобілів	30,0	29,8	28,0
Страхування від нещасних випадків, % у кількості працездатного населення і дітей віком від 1-го до 15 років	27,1	27,0	26,7
Страхування домашнього майна, % від кількості сімей	37,2	35,8	34,6
Страхування великої рогатої худоби, % від поголів'я ВРХ	67,6	66,2	65,9
Страхування життя, % від працездатного населення	64,8	68,3	71,4

Джерело: Складено автором за [5, с. 65-69; 7, с. 51-54]

У структурі загальних надходжень страхових платежів в УРСР протягом трьох років відбувалося зростання частки платежів від населення та її зменшення – від підприємств народного господарства (рис. 3).

Рівень виплат за видами державного страхування в УРСР демонструє рис. 4.

У табл. 2 подано основні показники розвитку страхування в УРСР і найбільших світових ринків станом на кінець 1989 року.

Дані табл. 2 вказують на недостатній рівень розвитку страхування в Українській РСР порівняно із провідними країнами світу. У 1989 р. у нас спостерігалася значне відставання як за надходженнями страхових премій, так і за іншими показниками. Це було викликано, головним чином, тим, що економіка республіки була переважно індустріальною, а сфера послуг, і зокрема страхування, знаходилася, за ринковими параметрами, у зародковому стані.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що трансформаційні перетворення періоду демонополізації страхування протягом 1988–1991 рр. заклали фінансово-правові підвалини для формування страхового ринку незалежної України, адже розвиток страхової справи в УРСР характеризувався достатньо високими показниками, особливо у сфері страхування життя. На базі державних страхових організацій (Укрдержстрах та Індержстрах СРСР) було створено перші вітчизняні страхові компанії, більшість із яких працює на ринку донині. На жаль, перехід до нової ринкової форми господарювання після здобуття Україною незалежності, який супроводжувався гіперінфляцією та загальним економічним спадом у всіх секторах економіки, відсутністю законодавчого регулювання страхової діяльності й регулятивного органу тощо, підірвавши довіру до страхування у цілому і фактично знищивши систему довгострокового страхування життя, не дозволив новоствореним вітчизняним страховим компаніям організувати свою діяльність на більш якісному рівні в нових ринкових умовах.

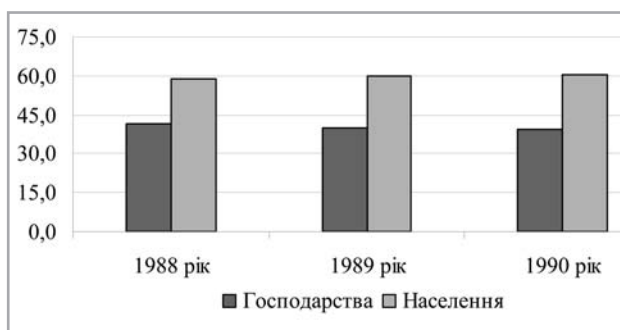

Рис. 3. Питома вага надходжень страхових премій в УРСР у 1988-1990 рр., %
Джерело: Побудовано автором за [5, с. 9; 7, с. 10]

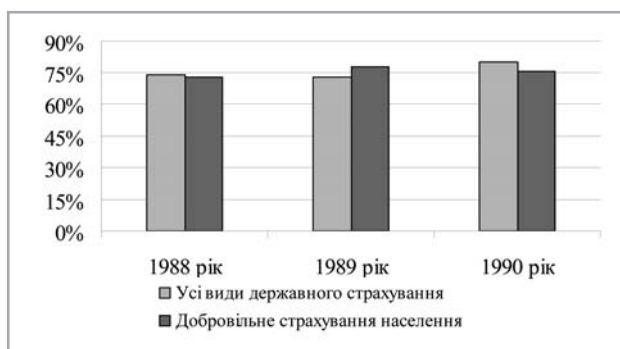

Рис. 4. Рівень виплат за видами державного страхування в УРСР, %
Джерело: Побудовано автором за [5, с. 57, 58; 7, с. 39, 40]

2. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.
3. Структура Ингосстраха [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://economedu.ru/insurance/168-ingosstrah.html?start=1>
4. Фурман В. М. Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 131–140.
5. Государственное страхование в СССР, 1990. Краткий стат. сб. / Министерство финансов СРСР. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 96 с.
6. Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический ежегодник / Государственный комитет СССР по статистике. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 752 с.
7. Государственное страхование в СССР, 1991. Юбилейный стат. сб. / Министерство финансов СРСР. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 96 с.
8. Малько В. И. Государственное имущество страхование граждан и пути его развития : автореф. дисс. ... канд. экон. наук / В. И. Малько. – К. : Киевский институт народного хозяйства им. Д. С. Коротченко, 1990. – 18 с.
9. Gross domestic product (GDP) [Electronic resource]. – Accessed mode : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=557>
10. Insurance indicators [Electronic resource]. – Accessed mode : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25437#>
11. Population, total [Electronic resource]. – Accessed mode : <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?page=4>

Стаття надійшла до редакції 17.06.2013

References

1. Klapkiv, M. S., & Klapkiv, Yu. M. (2003). *The origins of the national insurance market of Ukraine*. Ternopil: Kart-blansh (in Ukr.).
2. Hamankova, O.O. (2009). *The insurance market of Ukraine: theory, methodology, practice*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.).
3. *The structure of Ingosstrah* (2013). Retrieved from <http://economedu.ru/insurance/168-ingosstrah.html?start=1> (in Russ.).
4. Furman, V.M. (2004, December). Insurance market in Ukraine: state, problems of development and ways of solutions. *Finansy Ukrainy (Finances of Ukraine)*, 12, 131-140 (in Ukr.).
5. The Ministry of Finance of the USSR (1990). *The national insurance in the USSR*. Moscow: Finance and Statistics (in Russ.).
6. The State Committee of Statistics of the USSR (1991). *The national economy of the USSR in 1990*. Moscow: Finance and Statistics (in Russ.).
7. The Ministry of Finance of the USSR (1991). *The national insurance in the USSR*. Moscow: Finance and Statistics (in Russ.).
8. Malko, V. I. (1990). *State property insurance for citizens and ways of its development* (Thesis of dis. to obtain the degree of PhD). Kyiv: Kyiv Institut of National Economy named after D. S. Korotchenko (in Russ.).
9. OECD. StatExtracts (2013). *Gross domestic product (GDP)*. Retrieved from <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=557>
10. OECD. StatExtracts (2013). *Insurance indicators*. Retrieved from <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=25437#>
11. The World Bank (2013). *Population, total*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?page=4>

Received 17.06.2013

Таблиця 2

Основні показники розвитку страхового ринку УРСР та найбільш розвинених країн світу (станом на 31.12.1989 р.)

Країна	Страхові премії, млрд. дол. США	Частка у світових страхових преміях, %	Частка страхування у ВВП, %	Страхові премії на одну особу, дол. США
УРСР	4,9	0,4	2,1	94,2
США	452,3	37,4	8,3	1 809,2
Японія	264,9	21,9	13,4	2 189,3
Світ	1 209,4	100	7,9	228,2

Джерело: Розраховано автором за [9; 10; 11]

Література

1. Клапків М. С. Витоки національного страхового ринку України : монографія / М. С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Тернопіль : Kart-blansh, 2003. – 275 с.

**ІНТЕРНЕТ-ХОЛДИНГ
ІНСТИТУТУ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА**

57 веб-ресурсів

www.SOSKIN.info